

ШУЛЬГА

Тарас Сергійович,

молодший науковий співробітник
відділу новітньої історії та політики

Інституту історії України

НАН України

shulhatar@ukr.net

(м. Київ)

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ЕКОНОМІЧНОГО ПІДНЕСЕННЯ У КРИМУ ПРОТЯГОМ 2000–2008 рр.

У статті розглядається вплив різкого поліпшення економічної ситуації на Кримському півострові в 2000-х рр. на політичне становище в регіоні, при цьому робиться спроба використання новітніх методологічних підходів. На думку автора, протягом 2000–2008 рр., економічне зростання в Криму було одним із чинників відносної соціально-політичної стабілізації. Конкретними проявами цього були відхід регіональних еліт від курсу на конфронтацію з центральним урядом України, зниження рівня напруги у відносинах між етнічними громадами півострова та загальне зменшення політичної активності. Підґрунтям цих явищ були інтеграційні процеси – як між Кримом та Україною в цілому, так і всередині регіону, причому як на міжелітному рівні, так і на рівні рядових членів кримського соціуму. Тим не менше, як саме це зростання, так і політична стабільність були нестійкими і базувалися на застарілих політико-економічних моделях за відсутності ефективної державної політики.

Ключові слова: Крим, економічне зростання, соціально-політична стабілізація, центральний уряд.

SOCIO-POLITICAL EFFECTS OF THE ECONOMIC UPTURN IN CRIMEA IN 2000–2008

The article examines the impact of a sharp improvement in the economic situation on the Crimean peninsula in the 2000s on the political situation in the region and makes an attempt to use the latest methodological approaches. According to the author, economic growth in Crimea was one of the factors of relative socio-political stabilization from 2000–2008. Specific manifestations of this included the regional elites abandoning the course of confrontation with the central government of

Ukraine, decreasing tensions between the ethnic communities of the peninsula and the overall decline in political activity. The underlying causes of these phenomena were integration processes – both between Crimea and Ukraine as a whole, and within the region, both at the inter-elite level and at the level of ordinary members of the Crimean society. Still, this growth and political stability were both fragile and based on outdated political and economic models in the absence of an effective state policy.

Key words: *Crimea, economic growth, socio-political stabilization, central government.*

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОДЪЕМА В КРЫМУ В 2000–2008 гг.

В статье рассматривается влияние резкого улучшения экономической ситуации на Крымском полуострове в 2000-х гг. на политическое положение в регионе, при этом делается попытка использования современных методологических подходов. По мнению автора, в течение 2000–2008 гг., экономический рост в Крыму был одним из факторов относительной социально-политической стабилизации. Конкретными проявлениями этого были отход региональных элит от курса на конфронтацию с центральным правительством Украины, снижение уровня напряженности в отношениях между этническими общинами полуострова и общее уменьшение политической активности. Фундаментом этих явлений были интеграционные процессы – как между Крымом и Украиной в целом, так и внутри региона, причем как на межэлитном уровне, так и на уровне рядовых членов крымского социума. Тем не менее, как этот рост, так и политическая стабильность были неустойчивыми и базировались на устаревших политико-экономических моделях при отсутствии эффективной государственной политики.

Ключевые слова: *Крым, экономический рост, социально-политическая стабилизация, центральное правительство.*

Тісний зв'язок між економічними та політичними процесами є загально визнаним у світовій та вітчизняній історіографії принаймні з ХІХ ст. (зокрема, це явище аргументовано постулювалося та висвітлювалося у класичних працях Бокля Г. [10], Ешлі В. [9], Конта О. [11], Маркса К. [13] та фон Шмоллера Г. [15]). Одним із проявів цього зв'язку є взаємовплив між економічним циклом (основними елементами якого є періоди економічного спаду та піднесення) та суспільно-політичною еволюцією.

За поширеним уявленням важкі економічні спади супроводжуються зростанням політичної нестабільності (наприклад, в Європі 1930-х років) [14, с. 138–140], а економічне зростання, навпаки, сприяє політичній стабілізації. Тим не менше, зростання теж може бути чинником дестабілізації [12, с. 48], особливо якщо воно нерівномірно впливає на різні сегменти суспільного організму, або якщо політична структура суспільства відстає від економічних змін і перетворюється на реакційну силу.

Пропонована стаття є спробою вивчення впливу різкого поліпшення економічної ситуації на політичне становище в регіональному масштабі на конкретному прикладі Криму 2000-х рр. Таке дослідження дозволяє перевірити валідність теоретичних підходів до цього явища.

Протягом 2000–2008 рр., Автономна Республіка Крим (АРК), як і решта регіонів України, переживала висхідну фазу економічного циклу, яка завершилася з початком економічної кризи 2008–2009 рр. Так, валовий регіональний продукт в АРК зріс за 2000–2008 рр. на 80% [6, с. 48], а промислове виробництво – на 135% [6, с. 67]. Відповідно зросли і доходи населення півострова (більш ніж ушестеро за номіналом, або ж на 150% з урахуванням інфляції [3, с. 42]). Слід врахувати, однак, що офіційна статистика не враховувала (і не могла врахувати) явища так званої тіньової економіки, які були поширені в Криму сильніше, ніж в Україні в цілому, через масове залучення населення, особливо в курортних місцевостях, до неофіційної сфери послуг (рекреаційних, транспортних, громадського харчування), а також значну роль у сільському господарстві дрібнотоварного садівництва та городництва (так само невраховуваного державною статистикою). Оскільки ж у 2000-х рр. відбувалася часткова детінізація економіки (так, з 2002 по 2008 обсяг тіньової економіки в Україні скоротився із 42 до 31 відсотка від офіційного ВВП [7, с. 222]), це означає, що показники економічного зростання в АРК (ящо вважати, що детінізація там відбувалася темпами, близькими до загальноукраїнських) за даними офіційної статистики були суттєво завищені, оскільки вони відображали не тільки реальне зростання, а й перехід частини тіньової

економіки в легальну сферу без зростання сукупної економічної активності в цих двох секторах.

Тим не менше, вивчення даних про основні засоби та товари тривалого користування (які краще враховуються державною статистикою через складність їх приховання від обліку) так само демонструє значне зростання добробуту кримчан. Так, забезпеченість житлом зросла за 2000–2008 рр. на 11% [3, с. 6], автотранспортом – на 20%, а сучасною побутовою електронікою – від 1,5 (телевізори) до 20 (мобільні телефони) разів [5].

Метою даного дослідження є простежити, якою мірою і в якому напрямі (чи напрямках) поліпшення економічного становища в докризовий період вплинуло на соціально-політичне становище на півострові.

У сучасній західній політології поширеною є думка, що основною причиною політичної дестабілізації є швидке, але нерівномірне економічне зростання в умовах залежного розвитку (характерного для країн, що розвиваються, а отже, і для України) [12, с. 48] Так, залежний розвиток призводить до зростання доходів передусім в експортних галузях господарства, що різко посилює позиції, у тому числі політичні, тих елітних груп, які переважно експлуатують ці галузі, але провокує протистояння з іншими елітними групами та суспільством у цілому (в українському випадку такими надуспішними елітними групами були «дніпропетровський» та «донецький» так звані клани, обидва тісно пов'язані з експортно орієнтованою металургією – і обидва ці клани, але особливо донецький, викликали мобілізацію проти себе інших елітних груп, а деколи і громадянської маси). Економічна теорія ж указує на важливість позиційних благ, тобто благ, цінність яких визначається їх недоступністю іншим споживачам (таким чином, ті чи інші групи можуть відчувати депривацію навіть за умов реального зростання рівня життя, якщо їхній статус знижується відносно інших груп) [8]. Чи застосовні ці ідеї до кримської ситуації 2000–2008 рр.?

На нашу думку, лише частково. Незважаючи на те, що економічне зростання в АРК було в цей період безумовно швидким і нерівномірним, а

залежність як України в цілому, так і півострова зокрема від більш розвинених економік зростала, соціально-політична ситуація була в цілому стабільнішою, ніж на початку та в середині 1990-х рр., коли Крим був осередком сепаратистського руху, а також вогнищем міжетнічних зіткнень. Гіпотеза ж про зв'язок між економічним зростанням і політичними конфліктами передбачає, навпаки, що період господарчого занепаду та відносної економічної замкненості, якою характеризувалася перша половина 1990-х рр., мав би бути і періодом політичного затишшя.

Яскравими прикладами соціально-політичної стабілізації, характерної для 2000-х рр. у Криму, є успішне призначення Анатолія Матвієнка головою уряду автономії 20 квітня 2005 р., котре продемонструвало повну відмову республіканських еліт від конфронтації з центральним урядом, а також мирне врегулювання кризи навколо бахчисарайського мусульманського кладовища Азіз Малік-Аштера у серпні 2006 р. [2, с. 27–31].

Теоретично, зміцнення економічних позицій кримських верхів мало би посилити автономістські (якщо не сепаратистські) тенденції в регіоні. Сталося ж навпаки: паралельне зростання фінансових і силових можливостей центрального українського уряду у поєднанні із падінням суспільної активності проросійськи налаштованої частини населення півострова зробило конфронтацію з Києвом приреченою на поразку, і тим самим зробило її небажаною для самих кримських еліт. Слід також відзначити, що господарче піднесення мало одним із своїх наслідків зростання рівня інтегрованості АРК та її еліт (зокрема, через інвестування в нерухомість на материковій Україні) в національну економіку, що так само було чинником занепаду конфронтаційних настроїв. Незважаючи на це, призначення Матвієнка нічого не дало для довгострокового посилення позиції проукраїнських груп в кримському елітному середовищі – і не могло дати, оскільки було явно нав'язаним із центру, який одночасно був нездатний переформатувати еліти під себе (Матвієнко не мав і не набув суспільної підтримки за межами кримськотатарської та україномовної громад півострова (остання з яких до того

ж була дуже слабка) і мусив працювати з наявними кадрами, переважно належними до еліти російської етнічної більшості півострова. Змінити ситуацію могло б радикальне оновлення місцевих еліт, але це вимагало б силового тиску з боку центрального уряду, на що адміністрація Віктора Ющенка не могла піти через свою налаштованість на консенсус еліт. Зрештою, це призвело до відставки кримського уряду Матвієнка 21 вересня 2005 р. і заміни його очільника місцевим політиком (хоча і членом «Нашої України») Анатолієм Бурдюговим, якого 2 червня 2006 р. змінив член кримської організації Партії регіонів Віктор Плакида, тим самим завершуючи процес відтискання центрального уряду від формування влади на півострові).

Цікавою є також історія мирного урегулювання міжетнічної кризи в Бахчисараї: з одного боку, саме економічне зростання зумовило постійне розширення торгових площ у місті, яке вступило в суперечність із прагненням кримськотатарської громади зберегти статус кладовища як сакрального об'єкту, що й спричинило конфлікт. Тим не менше, те саме зростання послабило політизованість усіх етнічних громад півострова, сприяло розбудові зв'язків між ними (так, кримськотатарська економічна і політична еліта поступово інтегрувалася в надетнічні бізнесові і бюрократичні структури). Цей чинник зменшував міжетнічну напругу, підвищував ціну конфлікту для всіх сторін, і (разом із запізнілими, але рішучими діями українських силових структур) призвів до швидкого і майже безкровного закінчення конфлікту навколо Азіз Малік-Аштера. Як контр-приклад, можна навести міжетнічні заворушення з людськими жертвами в районі Феодосії у квітні 1995 р., коли масова бідність та ізольованість громад одна від одної зумовили швидку масову мобілізацію, а повільне реагування з боку правоохоронних органів (зумовлене у тому числі і недофінансуванням) дозволило конфлікту зростати і загострюватися протягом двох днів.

Виборчі кампанії протягом періоду, що є предметом розгляду цієї статті, так само проходили мирно (хоча і не цілком вільно та чесно) і зі значною перевагою поміркованих політичних сил (провладні центристи, комуністи,

Меджліс кримськотатарського народу)¹. Так, радикальні проросійські партії програли місцеві вибори в АРК як 2002, так і 2006 рр., що продемонструвало занепад сепаратистського руху порівняно з його найвищою точкою в середині 1990-х рр., коли відверто антиукраїнські сили та політики набирали абсолютну більшість голосів виборців і здобували владу в регіоні. На нашу думку, ще більш показовим є той факт, що навіть системні, популярні лідери основних партій Криму могли бути відсторонені від влади центральним урядом України відносно легко та без масового спротиву кримчан: так, керівника кримських комуністів Леоніда Грача було знято з місцевих виборів 2002 р., що не викликало скільки-небудь помітних заворушень на півострові.

Навіть загальнонаціональна політична криза 2004 р., відома під назвою «Помаранчевої революції», не змогла порушити політичну стабільність у Криму. Хоча провладні партії та комуністи підтримували Віктора Януковича, а Меджліс кримськотатарського народу та націонал-демократи – Віктора Ющенка, обидві сторони очікували результату протистояння на вулицях Києва, не намагаючись використати свої позиції на півострові для впливу на перебіг подій чи зміцнити їх.

Так само як нерівномірне економічне зростання, несправедливий розподіл позиційних благ мав би (за поширеною в західній політології гіпотезою) призвести до зростання соціально-політичної напруженості на півострові, але у нашому випадку він не мав таких наслідків протягом досліджуваного періоду. Навпаки, зростання соціального розшарування підривало внутрішню солідарність етнічних громад, тим самим зменшуючи імовірність масової політичної мобілізації.

Іншою важливою причиною відносної стабільності в Криму 2000-х рр. була позиція Російської Федерації, яка в цей період відмовилася навіть від тієї обмеженої підтримки проросійських рухів у автономії, що надавалася у

¹ У специфічних умовах пострадянської України Компартію Криму слід розглядати як помірковану силу, оскільки її радикальна програма завжди залишалася декларативною, а сама партія охоче співпрацювала як із українським урядом, так і з центристськими («буржуазними») партіями півострова. Крім того, комуністи погоджувалися з належністю Криму до України, що відмежовувало їх від справді радикальних сепаратистських партій.

попереднє десятиліття. Відповіддю на таку пасивну позицію було розчарування кримчан у Росії: так, під час (безкровного) російсько-українського конфлікту навколо острова Коса Тузла у листопаді 2003 р. більшість мешканців півострова залишилися індиферентною, а місцева політична еліта підтримала український уряд.

Тим не менше, описана у цій роботі соціально-політична стабілізація відображала не стільки позитивну консолідацію окремих громад на півострові, чи регіону в цілому – у загальнодержавну спільноту, скільки зменшення інтенсивності негативних явищ. Економічне піднесення пригасило міжетнічні та міжрегіональні суперечності, але саме по собі, без цілеспрямованої загальнодержавної політики, воно не могло вибудувати загальнодержавну та надетнічну ідентичність.

Крім того, політична стабільність на півострові була значною мірою відображенням стагнації у суспільно-політичному розвитку: АПК (як і решта України) і далі керувалася корумпованим бюрократичним апаратом в інтересах олігархічних угруповань, і навіть швидке економічне зростання 2000–2008 рр. було переважно «зростанням без розвитку». Іншими словами, зниження рівня конфліктності в суспільстві і підвищення життєвого рівня відбувалися в межах неефективної та несправедливої політико-економічної системи, витвореної у 1990-х рр. на руїнах радянського ладу. Так, Індекс сприйняття корупції в Україні у 2000–2008 рр. коливався в діапазоні 2,4-2,5 пунктів (де 0 визначає найвищий рівень корупції, а 10 – її відсутність) [16]. Конкретно у Криму особливо сильне суспільне обурення викликала корупція у сфері земельної політики – аж 62,7 відсотка опитаних кримчан заявили 2008 року, що особисто стикалися з цим явищем [1, с. 38]. У свою чергу, несправедливий розподіл земельних ресурсів гальмував розвиток сільського та курортного господарства, а також житлове будівництво в регіоні. Ця система була за означенням нездатною до швидкої реакції на виклики, а її явна несправедливість ускладнювала, а то й унеможлиблювала формування загальнодержавної надетнічної громадянської свідомості. Крихка стабільність такого устрою

фактично завжди перебуває за крок від колапсу, і одного сильного зовнішнього поштовху може бути достатньо для цього кроку.

Так сталося і в нашому випадку: недостатня інтегрованість Криму в Українську державу, а також етнічних громад півострова в єдиний соціум проявили себе під час анексії регіону Росією у 2014 р. Очевидно, що кризові соціально-економічні умови 2009–2014 рр. та невдала спроба авторитарної консолідації у 2010–2014 рр. погіршили становище порівняно із 2008 р. (кінцем періоду господарчого піднесення), але зерна краху українського політичного проекту на півострові закладалися у тому числі і протягом того позірно стабільного часового проміжку, що розглядався у цій роботі.

Висновки: 1) всупереч поширеним політологічним теоріям, слід розглядати швидке і нерівномірне економічне зростання як явище, цілком поєднуване із соціально-політичною стабілізацією; 2) незважаючи на це, така стабілізація є нестійкою без державної політики, спрямованої на стійку консолідацію різних соціальних груп; 3) така політика має враховувати регіональні особливості і відштовхуватися від природніх процесів, а не нав'язуватися згори; 4) ініціатором такої політики може бути лише ефективна держава, що спирається на життєздатну політико-економічну модель.

Список використаних джерел та літератури

1. АР Крим: люди, проблеми, перспективи. *Національна безпека і оборона*. Київ, 2008. № 10. С. 2–72.

2. Богомолів О., Данилов С., Семиволос І. Іслам і політика ідентичностей у Криму. Київ : Стилос, 2009. 55 с.

3. Державний комітет статистики України. Доходи та витрати населення за 2009 рік за регіонами України. Київ, 2011. 104 с.

4. Державний комітет статистики України. Житловий фонд України у 2009 році. Київ, 2010. 351 с.

5. Державний комітет статистики України. Наявність у домогосподарствах окремих товарів тривалого користування. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення : 7.02.2018).

6. Державний комітет статистики України. Україна у цифрах 2009. Київ, 2010. 257 с.

7. Ладюк О., Огребя С. Статистична оцінка масштабів тіньової економіки України як необхідний інструмент подолання перешкод на шляху до вступу України у ЄС. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 4. С. 220–223.
8. Мирясов Ю. А. Позиционные блага. *Технічний прогрес і ефективність виробництва*. Харків, 2012. С. 148–154.
9. Ashley W. J. An Introduction to English Economic History and Theory. London: Rivingtons, 1888. 265 p.
10. Buckle H. T. History of Civilization in England. London: Longmans Green, 1864. Vol. 1. 725 p.
11. Comte A. Cours de Philosophie Positive. Paris: Bachelier, 1835. T. 1. 724 p.
12. Higley J. Economic Development. *The Encyclopedia of Political Revolutions*. London: CQ Press, 2015. 580 p.
13. Marx K. Das Kapital. Hamburg: Verlag von Otto Meisner, 1867. Bd. 1. 796 s.
14. Rothermund D. The Global Impact of the Great Depression 1929–1939. London : Routledge, 2002. 180 p.
15. Schmoller von G. Zur geschichte der deutschen Kleingewerbe im 19. Jahrhundert. Halle : Waisenhaus, 1870. 735 S.
16. Transparency International Corruption Perceptions Index. URL : <https://www.transparency.org/research/cpi> (дата звернення : 23.02.2018).

References

1. Shanhina, L. ed. (2008). *AR Krym : liudy, problemy, perspektyvy* [The Autonomous Republic of Crimea: people, problems, prospects]. *Natsionalna bezpeka i oborona* [National Security and Defense]. Kyiv. 10, 2–72. [in Ukrainian].
2. Bohomolov, O., Danylov, S., and Semyvolos, I. (2009). *Islam i polityka identychnosti u Krymu*. [Islam and identity politics in Crimea]. Kyiv : Stylos, 55. [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy (2011). *Dokhody ta vytraty naselennia za 2009 rik za rehionamy Ukrainy* [Incomes and expenses of population by regions of Ukraine in 2009]. Kyiv. 104. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy (2010). *Zhytlovyy fond Ukrainy u 2009 rotsi* [Housing in Ukraine in 2009]. Kyiv. 351. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy (2018). *Naiavnist u domohospodarstvakh okremykh tovariv tryvaloho korystuvannia* [Possession of some durable goods by households] <http://www.ukrstat.gov.ua/> (date of treatment : 7.02.2018)[in Ukrainian].
6. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy (2010). *Ukraina u tsyfrakh 2009*. [Ukraine in numbers 2009]. Kyiv. 257. [in Ukrainian].
7. Ladiuk, O. and Ohreba, S. (2012). *Statystychna otsinka masshtabiv tinovoi ekonomiky Ukrainy yak neobkhidnyi instrument podolannia pereshkod na shliakhu do vstupu Ukrainy u YeS* [Statistical estimation of the scale of Ukraine's shadow economy as a necessary tool to overcome obstacles on the way to Ukraine's

accession to the EU]. *Ekonomichnyi analiz* [Economic Analysis]. 10. 4, 220–223. [in Ukrainian].

8. Myriasov, Iu. A. (2012). *Pozitsionnyie blaga* [Positional goods]. *Tekhnichniy prohres i efektyvnist vyrobnytstva* [Technical progress and production efficiency]. Kharkiv. 148–154. [in Russian].

9. Ashley, W. J. (1888) *An Introduction to English Economic History and Theory*. London : Rivingtons, 265. [in English].

10. Buckle, H. T. (1864) *History of Civilization in England*. Vol. 1. London : Longmans Green, 725. [in English].

11. Comte, A. (1835). *Cours de Philosophie Positive*. T. 1 [The Course in Positive Philosophy. Vol. 1]. Paris : Bachelier, 724. [in French].

12. Higley, J. (2015). *Economic Development. The Encyclopedia of Political Revolutions*. London : CQ Press, 580. [in English].

13. Marx, K. (1867). *Das Kapital*. Bd. 1 [Capital. Vol. 1]. Hamburg : Verlag von Otto Meisner, 796. [in German].

14. Rothermund, D. (2002). *The Global Impact of the Great Depression 1929–1939*. London : Routledge, 180. [in English].

15. Schmoller von, G. (1870). *Zur geschichte der deutschen Kleingewerbe im 19. Jahrhundert* [On the history of German small businesses in the 19th century]. Halle : Waisenhause, 735. [in German].

16. Transparency International (2018). *Corruption Perceptions Index* <https://www.transparency.org/research/cpi> (date of treatment : 23.02.2018). [in English].

Рецензент:

Шевченко В.Ф., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 08.02.2018 р.